

„VÉDELMI HELYZETRE SZORULT AZ EGYHÁZ MAGÁBAN A PÁPAI ÁLLAMBAN IS”:¹
RISORGIMENTO-KÉPEK A MAGYAR EGYHÁZI HISTORIOGRÁFIÁBAN

Rada János

Miskolci Egyetem, BTK, Történettudományi Intézet
3515 Miskolc-Egyetemváros
janos.rada@uni-miskolc.hu

A humán tudományok világában kutatások sorát inspirálták azok a bajtársias kapcsolatok, amelyek a 19. század derekán a hazafias olasz mozgalmak és a magyarok között létesültek.² Mazzini és más olaszok főleg a reformkor idején kezdtek tájékozódni Magyarország irányába, majd az 1848-as forradalmak korában – a sajtó útján vagy kiáltványok formájában – olaszok és magyarok egyaránt hangot adtak annak, hogy barátsággal, szimpátiát táplálva fordulnak egymás népei és nemzeti céljai felé. Később a Magyarországon és Észak-Itáliában megindult függetlenségi küzdelmek a másik fél mondhatni természetes szövetségeseivé tették a Habsburgok magyar és olasz ellenfeleit, s a kapcsolatok az olasz földön létrejött magyar és magyarországi olasz légiók jóvoltából egyenesen a fegyverbarátsáig mélyültek. Miután pedig 1849-ben a hadszínterek elcsendesedtek, a Szárd Királyság (Piemont) a magyar emigrációnak is védőszárnyat nyújtott. 1859/1860-ban aztán újra magyarok sereglettek Itáliába, hogy – előbb a magyar légió soraiba állva Észak-, majd Garibaldi oldalán harcolva Dél-Itáliában³ – maguk írják az olasz–magyar fegyverbarátság történetének újabb fejezeteit. Türr Istvánék híre persze a Kárpát-medencébe is eljutott, ahol a magyarok a dél-itáliai hadjárat idején már hazájuk lehetséges felszabadítóját látták a rajongott Garibaldiiban,⁴ s a magyar vörösingesek történetei – a Risorgimento harcaival együtt – a hazai szépirodalmat is több ízben megihlették.⁵

Azonban a magyar egyházi személyek Risorgimentoval kapcsolatos attitűdjeit másfajta – sajátosan egyházi – nézőpontok befolyásolták. A hosszú 19. század ugyanis hajnalától fogva komoly kihívások, súlyos válságok, megpróbáltatások sorát hozta az Egyházi Államra. Előbb a francia intervenciók korában, majd az első, a bécsi kongresszuson fogantatott restauráció érájában Itália forradalmi – felszínre hozva az alkotmányos kormányzati formák iránt táplált társadalmi vágyat, egyúttal felrajzolva az egységes Itália vízióját is – az Egyházi Államot is újra meg újra felforgatták.⁶ Igaz, az olasz hazafiak nagyobb hányada, a mérsékelt reformpolitika hívei 1848 előtt többnyire még nem az egyház fejével szemben szövögették az olasz egység terveit. Gioberti apátnak a liberális katolicizmus eszméivel inspirált, ún. neoguelf irányzatát is nyomán⁷ jó páran pont az egyházfő vezetésével remélték létrejönni az olasz államok konföderációját. Az egyház szerepének megítélése szempontjából fordulópontot valójában 1848/1849 hozott: IX. Pius pápa hazafias és liberális nimbusza az első olasz függetlenségi háború idején hamarjában szertefoszlott, miután az egyházfő nem volt hajlandó háborúba bonyolódni az Osztrák Császársággal, s korábbi reformjait visszavonva elhagyta Rómát. A neoguelf remények végleg elenyésztek, és a Risorgimento tábora mind’ jobban szembefordult a pápasággal, amelyet a hazafiak innentől fogva jellemző módon a nemzeti egység ellenségének ítélték.⁸ Jól-

¹ Meszlényi 1941: 136.

² Alább jórészt Jászay Magda műve alapján fogom tömören összefoglalni a Risorgimento magyar kapcsolódási pontjait. Lásd Jászay 2000: 336–368.

³ A magyar szájak, kapcsolatok Csorba László Garibaldi-életrajzában is nagy hangsúlyt kaptak. Lásd Csorba 2008.

⁴ Garibaldi neve az 1860/1861-ben újra felbátorodó magyar nemzeti ellenállás egyik jelszavává vált. Az olasz szabadsághős páratlan népszerűségnek örvendett a magyarság soraiban, ahol is várva várták azt, hogy seregei élén magyar földre lépjen. A Garibaldi-várásról: Pete 2008.

⁵ Erről részletesen: Sárközy 2011: 109–116.

⁶ A Risorgimento történetének új és kiváló magyar nyelvű összefoglalása: Pete 2018.

⁷ Vincenzo Gioberti koncepciójához lásd pl. Pete 2018: 126–130.

⁸ Ráadásul maga Gioberti is revidálta elgondolásait, és immár Piemont vezető szerepe mellett tett hitet, s a pápa világi hatalmának felszámolását szorgalmazta. Borutta 2011: 129.

lehet 1849-ben a francia expedíciós csapatok felszámolták a forradalmi Római Köztársaságot, azaz visszafoglalták a várost IX. Pius számára, sőt – fegyveres védelmet nyújtva a pápaságnak – továbbra is az Egyházi Államban maradtak, az egységes Itália ideája – és főleg az olasz nemzeti mozgalomnak a Mazzini és társai által mitizált Rómára⁹ irányuló aspirációi – komoly aggodalmakra adtak okot a Római Kúriában. Körvonalazódni látszott, hogy a szétagolt olasz területek egyesítésének legfőbb letéteményesét a Szárd Királyság fogja jelenteni, továbbá az is, hogy az egység megteremtése a monarchia és a pápaság konfrontációjának útján lesz lehetséges. Ennek tetőpontja lett végül 1870, vagyis az olasz királyi csapatok Rómába való bevonulásának a napja.

Tanulmányom első részében 19. századi források alapján röviden összefoglalom, hogy az egyházban irányadó, a „hivatalos” felfogást sugalló szövegek, majd – ezek nyomán – a magyar klerikális sajtótermékek hogyan ábrázolták-láttatták a Risorgimento mozgalmait, s hogyan interpretálták az egységes Olaszország létrejöttének egyes epizódjait. A folytatásban aztán magyar tudósok egyetemes egyháztörténeti feldolgozásait fogom vizsgálni – körüljárva azt is, hogy az előzőleg feltárt, jellegzetes katolikus álláspontok, valamint interpretációs sémák hogyan hagyományozódtak tovább a 19. század végének, mi több: a 20. század első felének szinte kizárólag egyházi személyek révén művelt egyháztörténet-írásába. Úgy gondolom, hogy a jellegadó Risorgimento-képek elemzése útján bizonyos, a régi egyházi historiográfiát általánosan jellemző, az olasz kérdések interpretálásán jóval túlmutató attitűdök, sajátosságok is kirajzolódnak majd. A folytatásban jómagam a Risorgimento korlátozottabb fogalmával dolgozom, így nem vizsgálom a 18. századi francia forradalom, illetve a francia háborúk idejének itáliai fejleményeit – pontosabban azok interpretálását –, figyelmem tehát az 1815-től 1870-ig

terjedő időszak historiográfiai reprezentációjára irányul.

Először is fontosnak tartom röviden felvázolni a pápai földek elfoglalásának folyamatát, s – ezzel együtt – érinteni az események egynehány jellegzetes hazai reflexióját is. IX. Piusnak 1860-tól 1870-ig több lépésben kellett elszenvednie eleddig kiterjedt államterületének elveszejtését.¹⁰ Az 1859-es szárd–francia–osztrák háború (második olasz függetlenségi háború) nyomán, a torinói kormányzattól cseppet sem független, forradalmi jellegű közép-italiai mozgalmak diadalai folytán első ízben Romagna csatlakozott a Szárd Királysághoz, majd ugyancsak 1860-ban – miután a királyi csapatok Castelfidardónál szétszórták az egyházfő ezt megelőzőleg felállított seregét – a Savoyaiak monarchiája magához csatolta Marche és Umbria tartományát is. Ám a királyi hadak egyúttal meggátolták, hogy Garibaldi – Olaszországra haragítva III. Napóleon francia császárt – a vörösingesei élén Róma ellen vonuljon. Habár az örök várost továbbra is az ott állomásoztatott francia egységek védték, 1861-ben a torinói honatyák nyíltan kinyilvánították, hogy Rómát óhajtják királyságuk majdani fővárosának,¹¹ és megindultak azok hosszas diplomáciai fáradozások, amelyek során tárgyalásos úton, a pápának felajánlott garanciák biztosításával próbálták megszerezni az – eddigi területének egyötödnyi részére olvadt – Egyházi Állam maradványait, azaz Rómát, illetve a Patrimonium Petrit.

IX. Pius nézőpontja szerint a pápai földek 1860. évi elcsatolása szabályos rablás volt: istentelen (el)bitorlás, a pápaság kifosztása, amely az isteni és emberi jogok félresöpprésével, semmibevételével járt együtt.¹² Ennek megfelelően a magyar klerikális sajtóban, így például a *Religio* hasábjain is „elrabolt tartományok”-ról írtak, mialatt a katolikus lap publicisztikáját határozottan olasz-, de legalábbis Piemont-ellenes hangnem jellemezte.¹³ Érdemes jelezni, ugyan az 1862-es és 1867-es garibaldista kísérletek Róma elfoglalására kudarcba fulladtak,¹⁴ a

⁹ Giuseppe Mazzini *Terza Roma* (Harmadik Róma)-konceptiója szerint a néhai cészárok, majd a pápák Rómáját fel fogja váltani a felszabadult népek szabad Rómája, amely – univerzális missziójából kifolyólag – az európai szabadság ügyének egyik letéteményese is lesz. Borutta 2011: 130–132. Magyar nyelven minderről: Madarász 2013: 22–24.

¹⁰ A pápai állam elfoglalásának folyamatát lásd Pete 2018: 181–185, 194–198

¹¹ Borutta 2011: 120.

¹² Lásd IX. Pius pápa 1860. szeptember 28. tartott allokúciója (Pio IX: „Novos et ante”. Allocuzione. 28 settembre 1860). Olasz nyelven olvasható: www.vatican.va/content/pius-ix/it/documents/allocuzione-novos-et-ante-28-settembre-1860.html – letöltés: 2022. július 1.

¹³ Lásd pl. *Religio* 1862. június 11. (46. sz.) 363–364; 1864. december 7. (46. sz.) 365–368; 1865. január 21. (6. sz.) 46–47; 1866. március 7. (19. sz.) 145–148.

¹⁴ Garibaldi és önkéntesei 1862-ben az aspromontei, 1867-ben pedig mentanai csatában szenvedtek vereséget. Pete László tanulmánya, amely a mentanai csata magyar sajtóvisszhangjait vizsgálja, jól megvilágíthatja a hazai klerikális sajtó (*Religio*), illetve a magyar fősodor (*A Hon*, illetve *Pesti Napló*) látásmódjának óriási kontrasztját: míg előbbi ünnepelte a pápai hadak diadalát, a liberális lapok – kormánypárti vagy ellenzéki részrehajlástól függetlenül – az olaszok pártján álltak, s azt firtatták, hogy a pápai állam felett bizony eljár az idő. Lásd Pete 2021.

torinói, majd firenzei kormányok állhatatos aspirációi a maradék Egyházi Állam jövőjét is erősen kérdőjelelték. Az évtized folyamán az egyházban nőttön-nőtt fenyegetettség érzete, ami a magyar egyházi írók aggodalmas, egyre vészjóslóbb hangú irományaiban is nyomot hagyott. „A gáládul színrehozott dráma most közelget a végső felvonáshoz”¹⁵ – írta 1868-as röpiratában Schlegel Péter magyar plébános,¹⁶ és felhívással fordult a római egyház magyar fiaihoz, hogy erélyesen fellépve, imával és adományozással siessenek egyházfőjük megsegítésére. Természetesen 1860 annexióit ő is valóságos rablásnak, a pápa kifosztásának nyilvánította. Az ilyesfajta eljárást márpedig megítélése szerint semmi sem igazolhatja, hiszen: „föltéve, de meg nem engedve, hogy az olaszok többsége az egyházi állam annexióját követeli, megszűnt-e a rablás rablás lenni csak azért, mert sokan hajtják végre?”¹⁷ – faggatta olvasóját.

Schlegel itt még táplált némi reményt az ún. „római kérdés” szerencsés rendezésére, az 1870-es porosz–francia háború azonban az egyház számára fájdalmas megoldást hozott: a francia katonák elhagyták Rómát, majd – a francia császárság háborús összeomlása után – II. Viktor Emánuel olasz király csapatai szeptember 20-án elfoglalták a várost. Az annexiót újfent népszavazás útján legitimálták.¹⁸ A magát fogolynak, a „Vatikán foglyának” nyilvánító IX. Pius „*Respicientes ea*” kezdetű enciklikájában¹⁹ tiltakozott az Egyházi Állam elfoglalása miatt, és újra hangot adott a rablásról, bitorlásról, a jogok lábbal taposásáról szóló álláspontjának. Egyúttal leszögezte, nem lesz hajlandó lemondani a pápaság jogairól, ennél fogva szemében az annexió semmis és érvénytelen. Mire IX. Pius enciklikája napvilágot látott, Magyarországon már megjelent Simor János hercegprímás és esztergomi érsek főpásztori levele, amelyet a magyar főpap „az apostoli szentszék ellen elkövetett merény legujabb alkalmából” írt, és amelyben – igazodva a Római Kúria korábbi állásfoglalásaihoz – szintúgy a „fosztogatás”, „bitorlás” „rablás” kulcsfogalmak segítségével, valamint a

(tulajdon)jogok sérelmét kifogásolva foglalta össze az elmúlt évtized történetét.²⁰

A Kúria álláspontjai a magyar egyházi historiográfiában jellegadó értelmezési keretek alappilléreit is hosszú időre kijelölték. Vagyis a pápa szavai tartósan irányt szabtak annak, hogyan interpretálták az egyházi szerzők reflexiói az olasz egyesítés 1860. és 1870. évi fejleményeit. Jól példázhatja ezt a téma hazai monográfusának, a piarista Balanyi Györgynek (1886–1963)²¹ *A római kérdés* címen közzétett 1929-es könyve. Balanyi attitűdjait szemlélve elmondhatjuk, hogy látásmódja, állásfoglalásai igazodtak a néhai egyházfő felfogásához, „aki – mint Balanyi írta – saját személyében szenvedte át a jogfosztás és országrablás égbekiáltó igazságtalanságát”.²² Történeti elbeszélésben így maga is rendszeresen élt a „rabolni” igéből képzett kifejezések, illetve a jogfosztás / jogtiprás szavak használatával, és pedig nem csupán 1870 eseményeit, hanem 1860 annexióit ecsetelve is.

Balanyi monográfiája kiváló példáját kínálja annak, hogy a korabeli pápai álláspontok, interpretációs sémák mennyire tartósan továbbéltek a magyar egyháztörténeti irodalomban. Az első magyar egyházi historiográfiai reflexiók persze már jóval korábban napvilágot láttak. Érdekes ezek esetében megfigyelni, hogy az egyháztörténészek a Risorgimento 1815-től 1870-ig terjedő történetét milyen fajta átfogóbb, szélesebb értelmezési keretbe helyezték. Kronológiailag egyik első, a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján írt historiográfiai forrásom Kazaly Imre (1846–1933)²³ egyháztörténeti művének III. kötete, amely az újkor históriájával foglalkozott. Az egyházjogász író narratívájában „az olasz forradalmároknak ármányos és tervszerű harcza a pápa világi fejedelemsége ellen” az 1848/1849-es forradalmak után is tovább folytatódott, és elnyúlt egészen Róma elfoglalásáig.²⁴ Figyelemre érdemes, hogy Kazaly elbeszélésében teljesen összemosta a Risorgimento radikális, forradalmi szárnyának, illetve a Szárd Királyságnak a céljait és erőfeszítéseit – még rosszabb fényt vetve ezáltal a monarchiára s annak uralkodójára. Például

¹⁵ [Schlegel] 1868: 4.

¹⁶ Schlegel Péter (1839–1909) mint plébános Süttön szolgált, majd 1900-tól győri kanonokká vált. Diós – Viczián 1993–2010: XI. 947.

¹⁷ [Schlegel] 1868: 25.

¹⁸ Pete 2018: 215–216.

¹⁹ Pius PP. IX: „*Respicientes ea*”. Epistola encyclica. 1 Novembris 1870. Lásd online: www.vatican.va/content/pius-ix/la/documents/epistola-encyclica-respicientes-ea-1-novembris-1870.html – letöltés: 2022. július 1.

²⁰ Lásd Simor 1870.

²¹ Történész és egyetemi tanár, Budapesten és Kolozsvárott egyaránt tanított. A piarista rend tagja, pappá 1910-ben szentelték. Később piarista rendfőnök. Diós – Viczián 1993–2010: I. 540–541.

²² Balanyi 1929: 140.

²³ Egyházjogász, pappá 1869-ben szentelték. 1873-tól az egyházjog és az egyháztörténet előadója volt a váci szemináriumban. Később több helyen plébános. Diós – Viczián 1993–2010: VI. 411.

²⁴ Kazaly 1881: 283.

az 1850-es évtizedben egyre hangosabb pápaellenes agitációról írva megállapította, hogy: „E nemtelen üzelmeknek fő előmozdítója a forradalmárok élére állt Victor Emanuel piemonti fejedelem s ennek első ministere Cavour voltak.” Kazaly szerint még a pápaság kompenzációjának céljával hozott, ám IX. Pius által elutasított garanciális törvény is a „képmutató forradalmárok” kreálmánya volt, amely által azt a látszatot próbálták felmutatni a nagyvilág irányába, hogy nem ellenségei az egyházfő személyének.²⁵ Érdemes jelezni, hogy véleménye ezúttal is IX. Pius vádpontjait idézte: a pápa „Ubi Nos” kezdetű enciklikája ugyanis 1871-ben egy olyan álságos „Alpok-aljai” (piemonti)²⁶ kormányról szólt, amely abszurd, ravasz, csúfondáros garanciákkal próbálja félrevezetni, egyúttal lecsillapítani a világot.²⁷ (Megjegyezhetjük, hogy Balanyi 20. századi monográfiája ugyanígy interpretálta a garanciális törvényt: maga is képmutatásról, ámtításról írt.²⁸)

Egyébiránt Kazaly a Szárd, majd Olasz Királyságot a forradalommal azonosítva is egy olyasfajta jellegzetes felfogásnak adott hangot, amely az általa tárgyalt korból származott, s a korabeli egyházi szereplők látásmódján, vádjain alapult. Schlegel Péter feljebb idézett, 1868-as röpirata elsőrangú példája lehet eme felfogásmódnak. Interpretációja szerint ugyanis az annexiók háttérében „az olasz név alá rejtőző forradalmi csoportnak rablásvágya” rejtett, és rendszerint forradalomról, „forradalmi összeesküvés”-ről, „olasz forradalmi kormány”-ról írt, mi alatt saját korának viszonyait tárgyalta.²⁹ (Írásában az „olasz forradalmi kormány” gúnynev nem jelentett egyéni leleményt: forgalomban volt ez idő tájt mind az olasz, mind a magyar pápapárti sajtóban.³⁰) Látni fogjuk, hogy II. Viktor Emánuel, illetve kormányát máshol is a forradalom zászlóvivőjének, de legalábbis szövetségesének bélyegezték az egyházi historiográfiában. Ennek fényében kifejezetten fel-

háborítónak ítélték, hogy az olasz király híres levelében, amelyben Róma közelgő megszállásáról értesítette az egyházfőt, a pápai államhatárok tervezett átlépését a „forradalmi párt” feltartóztatásának keresztényi feladatával magyarázta, s azt bizonygatta, hogy intervenciók hadaival garantálni fogja a pápa biztonságát a – franciaországi háború idején felbátorodott – forradalmárok egyházellenes fellépésével szemben. (Egyúttal leszögezte, hogy a forradalom a trónra és az oltárra nézve egyaránt fenyegetést jelent.)³¹

Kazaly könyvével egy évtizedben, 1889-ben jelent meg Rapaics Raymund (1845–1909)³² egyházhistoriográfiai trilógiájának utolsó, azaz harmadik darabja, amely – az ideológiailag meglehetősen terhelt – „Forradalmi elvek; az egyház harcza az ujjogánysággal” cím alatt tárgyalta az 1789-től saját koráig, vagyis 1888-ig terjedő éra történetét. Kiindulópontja szerint a nagy francia forradalom óta lepergett száz esztendő eseményeit, történeti fejlődését mindvégig a „forradalmi elvek” befolyásolták,³³ erősen részrehajló elbeszélése fényében pedig ezt példázták az itáliai fejlemények is. Rapaics szigorú egyházas forradalom-felfogását, látásmódját jól megvilágíthatják 1849 februárjáról – azaz a Római Köztársaság létrejöttéről – jegyzett sorai: „A forradalmi köztársaság természetéhez hiven azonnal harczot indított vallás és papság ellen.”³⁴ Rapaics amúgy szintén élt a lehetőséggel, hogy egymással szövetségben exponálja elbeszélésében a Szárd Királyságot és az általa is olyannyira rosszalt forradalmat – így tett például Károly Albert 1848/1849-es kétes szerepéről,³⁵ majd „a Garibaldival, vagyis a forradalommal szövetkezett piemonti kormány” 1859/1860-as itáliai térfoglalásáról írva. Rapaics a rebellis eszmék hatóereje mellett viszont Cavour és a monarchia arra irányuló hatalmi aspirációit is jobban kihangsúlyozta, hogy a félsziget ez idáig független államait a Savoyai-ház uralma alá hajtásák.³⁶

²⁵ Kazaly 1881: 286–287.

²⁶ *Subalpinum Gubernium / Governo Subalpino*. IX. Pius rendszert így nevezte, tehát nem titulálta olasznak az Olasz Királyság kormányát.

²⁷ Pius PP. IX: „Ubi Nos”. Epistola encyclica. 15 Maii 1871. Lásd online: www.vatican.va/content/pius-ix/la/documents/epistola-encyclica-ubi-nos-15-maii-1871.html – letöltés: 2022. július 1.

²⁸ Balanyi 1929: 80.

²⁹ [Schlegel] 1868: 25–28.

³⁰ Egy magyar, ill. egy olasz példa: Religio 1866. augusztus 29. (17. sz.) 136; La Fedeltà 4 maggio 1873. (n. 18.) 69.

³¹ Magyarországon, magyarul az *Új Magyar Sion* közölte a – lap által – „koronás rabló”-nak titulált olasz király 1870. szeptember 8-án IX. Piusnak címzett levelét. Lásd: *Új Magyar Sion* (1). 10. 1870, 783–788.

³² Rapaics olasz származású volt, Milánóban született, de egyházi pályára már Magyarországon lépett, pappá is itt szentelték 1868-ban. Mint egyháztörténész Egerben (a líceumban, ill. a szemináriumban), valamint Budapesten (az egyetemen) tanított. 1903-ban kanonokká vált (Eger). Diós – Viczián 1993–2010: XI. 480.

³³ Rapaics 1889: 517.

³⁴ Rapaics 1889: 562.

³⁵ Carlo Alberto kihasználta a forradalmi mozgalmak fellángolását a Lombard-Velencei Királyságban, s – felvállalva a nemzeti háborút az Osztrák Császársággal szemben – „Olaszország nevében” bevonult Lombardiába, amelyet aztán a Szárd Királysághoz csatoltak. Pete 2018: 154–155.

³⁶ Rapaics 1889: 563–566.

Mint szinte minden egyházi író, Rapaics súlyosan kifogásolta a „régí összeesküvő”³⁷ III. Napóleon itáliai szerepvállalását, ami során maga is hangsúlyozta, hogy Bonaparte valójában csalfa és ingatag támasznak bizonyult az Egyházi Állam számára. A francia császár ugyanis „Cavourral az olasz egység megalapítására és a pápa világi fejedelemségének megszüntetésére összeesküdött”.³⁸ (Így bár Róma előtt megálljt parancsolt Piemontnak, világosan asszisztált az 1860-ban elcsatolt pápai tartományok elragadásához.) Úgy gondolom, Rapaics az „összeesküdni” ige révén is jelezte az olasz egység létrehozásának – nézőpontja szerint – forradalmias, konspirációs jellegű alaptermészetét.

Az a bizonyos kiadvány azonban, amelynek szerzője – a tudományos feltárás igényével fordulva a Risorgimento korához – a legnagyobb terjedelemben fejtegette a forradalom és a Szárd Királyság állítólagos egymásra találását és szövetségre lépését a 19. században, nem valamely általános egyháztörténeti összefoglalás volt, hanem egy grandiózus életrajz, éspedig IX. Pius Füssy Tamás (1825–1903)³⁹ által írt biográfiája. A Szent István Társulat igazgatója több mint 1800 oldalas, 1878-tól 1880-ig publikált – erősen apologetikus jellegű – munkája mindvégig mély tisztelettel, a hódolat hangján szólt az „Antirisorgimento” pápájáról, ennek megfelelően valóságos vádirat volt Olaszország egyesítésének főszereplőivel szemben. Kiindulópontja szerint Itália korán, már a század első évtizedeiben a „permanens forradalom” állapotába sodródott, és a folytatásban a Szárd Királyság is csak a forradalmi irányhoz idomulva tudta valóra váltani itáliai hatalmi ábrándjait. „Piemont csakis a koronás és nem koronás forradalom által jutott Olaszországhoz, a forradalom pedig az egyház és pápaság megaláztatását tűzte ki közreműködése jutalomdíjául”⁴⁰ – fogalmazott. Narratívájában a forradalmi erők már Károly Albert alatt megtalálták az útját-módját annak, hogy felhasználják a szárd királyt a forradalom számára,⁴¹ míg utódja, II. Viktor Emánuel, mióta csak atyja trónját elfoglalta, a forradalmárok befolyása alatt állt, és ebből kifolyólag konfrontálódott

egyháza fejével is. „Ha mindjárt uralkodása kezdetén és azóta folyton forradalmárok nem veszik körül trónját, Victor-Emanuel alkalmasint Turinban maradt volna. Mazzini és Cavour akaratának végrehajtója volt”⁴² – sommázta Füssy röviden visszapillantva az elhunyt fejedelem életpályájára.

Füssynél is azt láthatjuk tehát: ugyan az egységes Olaszország monarchia formájában, a piemontista irányzat diadalával, vagyis a Savoyai-ház jogára alatt jött létre – s hamarosan a régi forradalmárok táborából jó páran csalódottságnak, kiábrándultságnak adtak hangot⁴³ –, a Risorgimento egyházas szemléletű elbeszélésmódjában a forradalmi szellem és irányzat olyannyira hatalmasnak bizonyult, hogy opportunisták igazodásra birta a Szárd Királyságot is. Azáltal, hogy így túlhangsúlyozták forradalmiság szerepét, befolyását, még jobban ki-domborították az olasz egyesítés keresztényellenesnek bélyegzett tendenciáját is, hiszen felfogásuk szerint a forradalmi áramlat volt az, amelyik a lehető legélesebb ellentétben állt a katolicizmussal. Érdemes jelezni, hogy mind a 19. század alapító mítoszaiban, mind a 20–21. század filozófiai, illetve irodalom- és történettudományi reflexióiban megjelentek olyasféle értelmezések, amelyek szerint az olasz nemzetállam létrejöttének 19. századi folyamatait úgy is felfoghatjuk, mint egyetlen nagy, átfogó forradalmat.⁴⁴ Nyilvánvaló azonban, hogy az ilyesfajta elgondolások a forradalom elvontabb, tágabb fogalmán alapultak. Ezzel szemben az általam tanulmányozott szövegvilágban forradalom alatt olyan, a kárhoztatott 1789 talajából sarjadt revolúciót értettek, amely minden rendezett, törvényes állapotot felforgatott, minden tekintélyt megkérdőjelezett, és – Voltaire útmutatása nyomán – eltiprandó gyalázatosnak tartotta, ennél fogva lépten-nyomon támadta, üldözte az egyházat.

Az idézett szerzők a 19. századi nagy forradalmi fellángolások, elsősorban 1848/1849 tanulságát mindnyájan abban látták, hogy a liberális közvéleménynek tett „engedmények” megadásával, vagyis reformok foganatosításával sohasem volt lehetséges elejét venni a további izgatásnak és felforgatásnak,

³⁷ Rapaics itt nyilván arra utalt, hogy fiatal korában Charles-Louis Napoléon Bonaparte, a leendő francia császár Itáliába utazott, beállt a karbonárik sorába, és részt vett az 1831-es romagnai forradalomban. Pete 2018: 174.

³⁸ Rapaics 1889: 583.

³⁹ Eredeti nevén: Fuchs. Történész, bencés szerzetes. Pappá 1849-ben szentelték, 1889-ben perjel lett Zalaapátiban. Tudományos és ismeretterjesztő művek, tankönyvek hosszú sorának szerzője, ill. fordítója is volt. Diós – Viczián 1993–2010: III. 863–864.

⁴⁰ Füssy 1878–1880: I. Előszó: 4.

⁴¹ „Károly Albert [...] alaphibáját nagyravágyása mellett gyengesége képezte, melyet a forradalom saját hatalmának fejlesztésére fölhasznált.” Füssy 1878–1880: II. 132–133.

⁴² Füssy 1878–1880: III. 482–483.

⁴³ Garibaldi, bár maga is haragudott az olasz kormányzatra, azt határozottan elutasította, hogy – a konfrontatívabb köztársaság-pártiak kívánságai alapján – forradalom vagy legalábbis tüntetések élére álljon. Úgy gondolta ugyanis, hogy a köztársaság ügye reménytelen, és egy újabb forradalom csak ártana Olaszországnak. Csorba 2008: 373–374.

⁴⁴ Lásd Madarász 2013: 55–63.

mivel a forradalmi erők végső – ideig-óráig netán elleplezett – célját úgyis a pápa evilági fejedelemségének megszüntetése jelentette.⁴⁵ Itt persze könnyen felismerhetjük a régi, a teológia keretében művelt katolikus historiográfia kimondottan apologetikus céljait: az újabb „engedmények”, reformok hiábavalóságát állító narratíváikkal ugyanis utólagosan, több évtizednyi idő távlatából is igazolni tudták a pápák konzervatív politikáját – elsősorban azt, hogy az 1846-tól 1848-ig reformok sorát elfogadó, emiatt Itália-szerte ünnepelt IX. Pius 1848/1849 fájdalmas tapasztalatai után már látványosan elfordult az újítások programjától. Ahogy Füßy Tamás írta: „A római forradalom mély nyomokat véselt a szelid pápa lelkében.”⁴⁶ Egyébiránt mind a pápa – Róma 1848-as elhagyását igazolni hivatott – gacai szózatában,⁴⁷ mind a 19–20. század egyháztörténeti műhelyeiben megfogalmazódott a hálátlanság vádja az örök város forradalmárjaival szemben.⁴⁸ Balanyi például 1929-es, feljebb idézett művében egyenesen „hálátlan főváros”-ról szól.⁴⁹

Szinte természetes, hogy az újabb évszázad historiográfiájában is megtalálhatjuk azt a fajta látásmódot, amely alapján Róma 1870. évi elfoglalása az 1848 előtt megindult forradalmi mozgalmak kifizetése, diadala volt. Meszlényi Antal (1894–1984)⁵⁰ a nagyszabású, Bangha Béla és Ijjas Antal nevével fémjelzett egyháztörténeti feldolgozás 1941-ben közzétett VII. kötetében – az egyház korabeli viszonyosságos sorsáról szólva – írta, hogy „Mazzini kifejlesztette [...] a szabadkőműves szellemű »ifjú Olaszország« pártját, mely végül is az egyházi állam megszüntetéséhez s az Italia Unita megvalósulásához vezetett”. Meszlényi nem elsősorban Piemontot kívánta kompromittálni azzal, hogy interpretációjában az olasz egyesítés vezető ereje, hatalma is a mazzinista forradalmárok által kijelölt úton haladt. Ő ugyanis az általa feldolgozott, 1846-ig⁵¹ terjedő történések látószögéből az eszme elsőprő erejét hangsúlyozta: azt, hogy a nemzeti egység eszménye magával ragadta a félsziget népeit. Mint írta: „a tömegekben magukban, a polgárság-

ban éppúgy, mint a kispolgárságban vagy parasztságban, egyre sürgetőbb erővel jelentkezett az egységes Olaszország kívánása s egyre égetőbben a gondolat, hogy annak az egyházi állam az akadály.” Elmondhatjuk tehát, hogy eszmefuttatásai alapján az egység eszméjének felröppenése a 19. század első felében lényegében megpecsételte az Egyházi Állam sorsát. Meszlényi meglátása szerint ráadásul az olasz nacionalizmus mondhatni geneziséstől kezdve, azaz már a korai Risorgimento idejétől egyházellenes jelleget öltött. Szerinte a karbonári mozgalmat is „a 18. század folyamán egészen baloldali és egyházellenes fogalmazást kapott olasz nacionalizmus” inspirálta.⁵² Gioberti neoguelph programjáról és ennek népszerűségéről ellenben szót sem ejtett: a hazafias egységmozgalom az ő szemében a forradalmi, mazzinista irányzattal volt azonos. Megállapításai – úgy gondolom – a 19. századi pápaság apológiájának célját is szolgálták, hiszen felmentették az évszázad maradi, retrográd felfogású pápai kormányzatait az egyház-, illetve pápaellenes hangok kétségtelen felerősödésének felelőssége alól. Jóllehet Meszlényi – ellenben a régebbi könyvek szerzőgárdájával – óvatosan már bírálta XVI. Gergely pápát, szerinte az eljövendő évtizedek szerencsétlen fejleményeiért az ő merev reformellenessége sem tehető felelőssé: „Kár volt [...] a szükséges reformoktól vonakodni, noha alig hihető, hogy ezzel az olasz nemzeti egység gondolatát és további politikáját fel lehetett volna tartóztatni.”⁵³ Érdemes végül megjegyezni, hogy Meszlényi az első restauráció Itáliájáról szólva olyannyira túlhangsúlyozta az olasz egység ideájának mozgósító erejét, társadalmi befogadottságát,⁵⁴ hogy kiindulópontjai már-már az olasz nemzetépítő Risorgimento-mítoszok szemléletmódját idézték – paradox módon, hiszen ő a katolicizmus nézőpontjából, azaz negatívan megítélve mérlegelte a korszak történetét.

Meszlényi könyve folytatását, a grandiózus sorozat VIII. kötetét Ijjas Antal (1906–1980)⁵⁵ jegyezte, így rá hárult az a roppant fajsúlyos feladat,

⁴⁵ Lásd: Kazaly 1881: 281–284; Rapaics 1889: 559–560; Füßy 1878–1880: I. 103–294. passim.

⁴⁶ Füßy 1878–1880: II. 373.

⁴⁷ IX. Pius pápa szeretett alattvalóihoz. 1848. nov. 27. Közli (magyar fordításban): Füßy 1878–1880: II. 36–38.

⁴⁸ Kazaly 1881: 284.

⁴⁹ Balanyi 1929: 36.

⁵⁰ Eredeti nevén: Germ. Történész, történelemtanár, a ciszterci rend tagja, pappá 1921-ben szentelték. Később kanonokká, majd nagypréposttá vált Esztergomban. Diós – Viczián 1993–2010: VIII. 1007.

⁵¹ IX. Pius 1846-os pápává választásával már nem foglalkozott.

⁵² Meszlényi 1941: 136, 145.

⁵³ Meszlényi 1941: 145–146.

⁵⁴ Meszlényi a század első feléről írt, ám a nemzeti egység eszméjének társadalmi befogadottsága még később, az egyesítés folyamán is jóval korlátozottabb volt annál, mint ahogyan azt a magyar cisztercita interpretálta. Igaz, a nemzeti érzés így is fontos mozgósító szerepet játszott az 1859/1860. évi események idején. Lásd Pete 2018: 233–244.

⁵⁵ Eredeti nevén: Jankovits. Író, újságíró, számos hazai folyóiratnál dolgozott. Egyháztörténetből doktorált. Diós – Viczián

hogy 1848/1849 feszültségterhes történetét is összefoglalja. Mint megannyi más egyházi író, maga is hamarjában konstataulta, hogy IX. Pius olyan „engedményeiből”, mint például az amnesztia s a szabadabb sajtó, végső soron a felforgató erők profitáltak. Mi több: az olasz forradalmárok teljesen félreértették a pápaság – mint egyházi főhatalom – tartalmát, sőt Pius céljait és lehetőségeit is, mialatt próbálták őt mind’ jobban befolyásuk alá vonni. „Mazzinisták, garibaldisták, carbonarik és szabadkőművesek egy teljesen ideálisnak feltüntetett politikai mozgalom színezete alatt kívántak hozzáférközni a pápához és őt minél teljesebb mértékben mozgalmi törekvéseik faltörő kosává tenni”⁵⁶ – írta az egyházfő egyre kétségbeesettebb helyzetéről. Általánosnak mondhatjuk azt is, hogy Ijjas fontosnak tartotta hangsúlyozni: a IX. Pius személyével szemben megfogalmazott elvárások – álljon az olasz egység élére, bonyolódjon háborúba az Osztrák Császársággal – sehogyan sem értek össze a pápa egyetemes egyházfői hivatalával. 1848 utolsó hónapjaira az immár árulással vádolt egyházfő lába alól elfogyott a talaj: nem maradt számára más választás, mint Róma ideiglenes elhagyása.⁵⁷ (Ijjas fontos forrása IX. Pius pápaságáról nem mellesleg Füssy Tamás általam korábban citált életrajza volt.)

Ijjas narratívája alapján azonban nem valamifajta „permanens forradalom” szabott irányt az általa is célirányosnak tartott és 1870-ig, Róma elfoglalásáig ívelő események láncolatának, hanem az úgymond „piemonti imperializmus” volt a szóban forgó folyamatok igazi mozgatórugója. Ennek megfelelően a szerző jól elhatárolta a Szárd Királyság expanzív fellépését Itália egység- és szabadságvágytól hajtott népi erőfeszítéseitől. „A piemonti hódító politika” összefüggésében értelmezte az észak-itáliai monarchia 1848 után foganatosított liberális reformjait is, hiszen véleménye szerint: „Viktor Emánuel [...] az Itáliát gyorsan felfaló ország belső szerkezetét is olyanná kívánta tenni, hogy minél jobban kíváncsabbá tegye Itália többi

részei számára elnyeletésüket.” Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy Ijjas prezentálásában egy agresszív, gátlástalan és becsvágyó – tehát igen negatív színben megjelenített – hatalom hajtotta uralma alá Itália államait.⁵⁸ Ijjas markánsan katolikus felfogása, egyúttal Piemont-ellenes, egyházas nézőpontja mellett is méltatta viszont – a korábbi egyházi historiográfiában erősen negatív jelzőkkel illetett – ellenlábás, Cavour reálpolitikai kiválóságát, kvalitásait, noha az egyház számára olyannyira fájdalmas piemonti térhódítás kulcsfigurájának tartotta.⁵⁹ Végül érdemes megjegyezni, hogy Ijjas írása a „rablás” narratívájának hosszú életpályáját is bizonyíthatja, merthogy a szerző az 1870-ről, azaz a pápai állam megszállásáról írt fejezetét „A pápai állam elrablása” alcímmel illette.⁶⁰

Róma forradalmi felforgatásán, majd elfoglalásán túl más szempontok is hozzájárultak, hogy a Risorgimento és Piemont megítélésének mérlege erőteljesen negatív irányba billent a 19. század második és a 20. század első felének egyházi historiográfiájában. Ne feledjük, hogy a 19. század hazafias olasz mozgalmait egyúttal liberális jelleget is öltöttek.⁶¹ Ennélfogva a régebbi egyháztörténeti-teológiai műhelyek antiliberalis elfogultsága is rányomta a bélyegét az olasz „feltámadás” negatív megítélésére. Ráadásul Piemont 1848-as liberális fordulat után, főleg az 1850-es évtized elejétől Torino az egyházra nézve sérelmes törvények seregével is magára haragította az egyházat: Itáliában valóságos kultúrharc zajlott⁶², amely során a szárd királyság törvényhozása előbb az egyház jó pár előjogát, mentességét felszámolta, majd például bizonyos kolostorok feloszlataiság – s vagyonuk lefoglalásáig – is eljutott.⁶³ Mindezt egyházi részről természetesen „egyházüldözésnek” bélyegezték. Ennek megfelelően az első egyháztörténeti feldolgozások is az „üldöztetés” narratívájába foglalva tárgyalták a Szárd Királyság kultúrharcos egyházpolitikai jogalkotását.⁶⁴ A liberalizmus nyílt bírálata a 20. század első felében is átjárta az egyházas irodalmat: Balanyi idézett, 1929-ben megjelent könyvében

1993–2010: V. 214. (Egyedül ő volt világi személy az eddig elemzett művek szerzői közül.)

⁵⁶ Ijjas 1941: 22–25.

⁵⁷ Ijjas 1941: 25–34.

⁵⁸ Ijjas 1941: 34–35, 37, 88.

⁵⁹ „[A]z olasz egység Cavour-ban kapta meg sorsának emberét, azt a szellemet, aki politikus volt s [...] egyike azoknak, akikben ez a principium, a politika, a legélesebb formákban öltött testet. Egyénisége, szellemi alkata és pályafutása szerint egyébként is egyike az elsőnek Európa modern politikusai között: nem afféle autodidaktája a politikának, hanem szakembere [...]” Ijjas 1941: 20–21.

⁶⁰ Ijjas 1941: 111.

⁶¹ Madarász 2013: 87–89.

⁶² Borutta idézett könyve is a *Kulturkampf* fogalmi keretébe helyezve tárgyalja az olasz szekularista erők, illetve a katolicizmus konfrontációját.

⁶³ Lásd Borutta 2011: 226–239, 326–337.

⁶⁴ Pl. Kazalynál: „Az 1848-iki forradalom óta a piemonti kormány kezdé az egyházat rendszeresen üldözni.” Kazaly 1881: 263; Rapaicsnál: „1848 óta a liberálisok hatalmába került Piemont megkezdte az egyház lenyűgözését és üldözését.” Rapaics 1889: 644–645.

egyrészt maga is több ízben élt az „üldözés” kifejezéssel,⁶⁵ másrészt eltöprengve Róma elfoglalásának európai összefüggései felett, úgyszintén a liberalizmus romboló hatására irányozta olvasója figyelmét. Mint fogalmazott: „A liberális korszellemtől megmetelyezett népek és kormányok érzéketlenül és közömbösen szemlélték Európa egyik legrégebbi államának készülő megsemmisítését.”⁶⁶

A szerzők szigorú, konzervatív egyházi felfogása maga után vont a liberális katolicizmus elutasítását is. Füssy például még Gioberti *Primatóját*,⁶⁷ tehát a neoguelf irányzat alapművét is úgy emlegette, mint amely iromány „a forradalmat becsmérszte a papság közé”.⁶⁸ Kor- és pályatársa, Kazaly szintúgy rosszállva utalt arra, hogy a liberalizmus, illetve az olasz egység eszméje néha bizony a papság soraiban is befogadásra talált. Saját korának tanulságait azonban abban látta, hogy „a félsziget lakói kebléből a liberalizmus nem vala képes kioltani a vallásosság lángját”, s hamarosan „[a]zon néhány megtántorodott egyházi férfiak, kik a liberálisokkal kezdet fogva az olasz egység barátaivá lettek, [...] szerencsétlenek többnyire csakhamar kijózanodnak.”⁶⁹ Végül megjegyezhetjük, hogy 1941-ben Ijjas már tárgyilagosabban viszonyult a problémához, így Gioberti és az olasz liberális katolicizmus neoguelf programját úgy aposztrofálta, mint „amely a majdnem másfélszer éve fennálló egyházi állam hagyományait és lehetőségeit igyek[ezett] összeegyeztetni az egységes Olaszország eszményeivel”. Ám Ijjas – a tárgyilagosabb, elfogadóbb hangnem mellett is – komolyan megbíráta Giobertit, mivel az olasz pap-filozófus „merőben téves utakra jutott már ismeretelméletében is”, gyűlöletet szított a jezsuiták ellen,⁷⁰ elgondolásai pedig nem álltak a realitások talaján.⁷¹

Mindemellett a klérus tagjai számára az is jócskán beárnyékolta a Risorgimentót, hogy az olasz mozgalmak radikálisabb, forradalmi hajlamú szárnyában markánsan jelen volt a harcias antiklerikalizmus. Mazzini ugyan „Isten és a nép” jelszavával mozgósított harcba az elnyomás ellen, saját elgon-

dolásai a vallásról, annak tartalmáról viszont nem igen értek össze az egyház hivatalos tanaival. Egy új, a szabadság- és egyenlőség eszmevilágától áthatott, polgári és nemzeti jellegű vallás koncepcióját hirdetve, prófétai hangon szólt az olasz néphez, az Egyházi Államot pedig az olasz egyesítés egyik legfőbb leigázandó ellenlábasának tartotta. Míg Mazzini kritikájának középpontjában jórészt a katolikus egyház evilági hatalomgyakorlása, hierarchikus struktúrája, elsősorban: a pápaság állt, addig Garibaldi – főleg az 1862-ben, majd 1867-ben is meghíúsult római expedíciója után – már jóval hajlamosabbnak bizonyult arra, hogy magát a világi és szerzetes papságot is roppant bántó, durva hangnemben becsmérelje.⁷² Mindennek fényében könnyen megérthetjük, ha a Risorgimento Itáliája úgy nyert említést a katolikus historiográfiában, mint a pápa- és egyházellenes elgondolások melegágya, ahonnan az emigránsok a katolicizmus ellen felhervelve tértek vissza hazájukba 1867 táján. Hermann Egyed (1895–1970)⁷³ máig jól ismert és olvasott magyar egyháztörténeti könyvében a dualizmus nyitányáról írta, hogy: „Az emigrációból hazatért politikusok [...] Mazzini, Garibaldi, Cavour környezetében, a pápaság halálos ellenségeitől radikálisan vallásellenes érzületet vettek át és szinte mindnyájan szabadkőművesek voltak.”⁷⁴ Hermann itt citált megállapítása egyébiránt Szekfű Gyulától, a *Három nemzedék* oldalairól⁷⁵ származott. (Világi pályatársa írását máshol szó szerint idézte⁷⁶ egyháztörténeti összefoglalójában.) Míg más egyháztörténet-írók általában nem reagáltak az olasz csatározások hazai visszhangjaira, s hallgattak arról, hogy magyarok is hozzájárultak a Risorgimento harcainak, Hermann utalt a magyar emigránsok részvételére – ám úgy, mint a magyarországi klérus 1867 után felszaporodott gondjainak-bajainak egyik közvetett eredőjére, forrására.

*

Az egyház a hosszú 19. században a politika és a – tágabbban felfogott – kultúra frontján is defenzívába

⁶⁵ Lásd pl. Balanyi 1929: 95–97.

⁶⁶ Balanyi 1929: 59–60.

⁶⁷ Teljes címe: *Del primato morale e civile degli italiani*. (Bruxelles, 1843.)

⁶⁸ Füssy 1878–1880: I. 475.

⁶⁹ Kazaly 1881: 263–264.

⁷⁰ Gioberti jezsuitaellenes agitációjáról lásd Borutta 2011: 218–220.

⁷¹ Ijjas 1941: 18–20.

⁷² Garibaldi és Mazzini egyházzal, ill. vallással kapcsolatos attitűdjéről lásd Fournier-Finocchiaro 2020.

⁷³ Történész, egyetemi tanár. A premontrei rend tagja, pappá 1918-ban szentelték. Mint egyetemi tanár Budapesten és Szege-den is dolgozott, utóbbi helyen a bölcsészkar dékáni tisztségét is betöltötte. Diós – Viczián 1993–2010: IV. 774.

⁷⁴ Hermann 1973 [1948]: 444.

⁷⁵ Szekfű-féle szövegverzió: „[A] 67-ben hazatért emigráció [...] Mazzini, Garibaldi, Cavour környezetében, a pápaság e halálos ellenségeitől határozottan vallásellenes érzületet vett át és szinte egészében a szabadkőművességhez tartozott.” Szekfű 1920: 227.

⁷⁶ Lásd Hermann 1973 [1948]: 283.

kényszerült a modern, liberális és nacionalista eszmék térfoglalásával szemben, és úgy gondolom, a dolgozatomban vizsgált Risorgimento-értelmezések is jól illusztrálhatják, hogy a korabeli ideológiai csatározások jellegadó egyházi álláspontjai határozottan továbbéltek még a 20. század első felének erősen apologetikus célú egyháztörténeti feldolgoásaiban is. Kifejezetten részrehajló elbeszélések születtek tehát, ezek lapjain pedig nem egyszer olyan jellegzetes interpretációs sémák, állásfoglalások, valamint frázisok visszhangoztak, amelyek a tárgyalt időszak forrásaiból – mint láttuk: általában magától a pápától – származtak, és – mint valamilyen egyházi interpretációs hagyományok – jó időre beleívódtak a katolikus gondolkodásba.

Néhány gondolat erejéig előre pillantva konstatálhatjuk, hogy a 20. század második felének egyháztörténeti műveiben már elhalványultak a korábban jellegadó, elfogult értelmezési keretek. Az egyoldalú, az egyházi-intézményi önigazolás céljait szolgáló történeti álláspontok – no meg az egyházfők áhitatos, stilizált ábrázolásmódjai – helyébe többnyire már kritikai perspektívák, jóval realisabb nézőpontok kerültek. Ennek megfelelően az újabb generációk árnyaltabb képet festettek a Risorgimento korának folyamatairól, egyházat érintő fejleményeiről is. Adriányi Gábor például bátran bírálta a pápaság irányvonalát, és megjegyezte, hogy az Egyházi Állam elszigetelődéséért, végül megszűnéséért nem kizárólag a Risorgimento, az olasz nemzeti mozgalom volt a felelős, „hanem XVI. Gergely és IX. Pius vaksággal megvert államkormányzata is, amely annál abszolutisztikusabb, reakciósabb és korruptabb lett, minél inkább a végéhez közeledett”.⁷⁷ Vagy egy másik példa: Gergely Jenő a pápaság történetének felrajzolása során ugyancsak bíráló hangon írt a 19. századi egyházfők – XII. Leó, XVI. Gergely, majd IX. Pius –, egyúttal a pápai kormányok retrográd szemléletmódjáról, azok reakciós politikájáról. Nézete szerint: „Az itáliai nemzeti egység és polgári átalakulás történelmileg elodáztatatlanságára IX. Pius csak tagadással tudott felelni. [...] Pius és vele a pápaság önkéntes szellemi és politikai gettóba zárkózása jelentette azt a mély és tragikus szakadást, amely az egyházat és a pápaságot a kortól, a történelem fő vonulatától elválasztotta.”⁷⁸

Természetesen nem csupán a magyar egyháztörténet-írás hangvétele változott nagyot az egy évszáz-

adnyi idő leforgása alatt: idő közben enyhült a pápaság és az olasz állam viszonya is. 1929-ben a lateráni egyezmény elfogadásával a Szentszék végre elismerte Olaszországot, és az olasz katolicizmus – hosszas utat bejárva – megtalálta helyét és érvényesülési lehetőségeit az olasz nemzetállamban, amely folyamat igényt támasztott a múlt jelenségvilágának újraértelmezésére, újragondolására is.⁷⁹

Felhasznált irodalom

- Adriányi Gábor 2001 [1975]: Az egyháztörténet kézikönyve. Szent István Társulat, Budapest.
- Balanyi György 1929: A római kérdés. Szent István Társulat, Budapest.
- Borutta, Manuel 2011: Antikatholizismus. Deutschland und Italien im Zeitalter der europäischen Kulturkämpfe. (Bürgertum Neue Folge. Studien zur Zivilgesellschaft 7.) Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Ciampani, Andrea 2017: Chiesa, Nazione e Stato: il percorso del tardo risorgimento politico dei cattolici italiani. In: Pedro F. Álvarez Lázaro – Andrea Ciampani – Fernando García Sanz (lit.): Religión, laicidad y sociedad en la historia contemporánea de España, Italia y Francia. Universidad Pontificia Comillas, Madrid. 267–284.
- Csorba László 2008: Garibaldi élete és kora. Kossuth, Budapest.
- Diós István (főszerk.) – Viczián János (szerk.) 1993–2010: Magyar Katolikus Lexikon. I–XV. Szent István Társulat, Budapest.
- Fournier-Finocchiaro, Laura 2020: Garibaldi and Mazzini: Anticlericalism, Laicism, and the Concept of a National Religion. In: Carolin Kosuch (ed.): Freethinkers in Europe. National and Transnational Secularities, 1789–1920s. (Religion and Society 86.) De Gruyter, Berlin – Boston, 87–108.
- Füssy Tamás 1878–1880: IX. Pius pápasága. I–III. (Házi Könyvtár.) Szent István Társulat, Budapest.
- Gergely Jenő 1982: A pápaság története. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Hermann Egyed 1973 [1948]: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 1.) Aurora Könyvek, München.

⁷⁷ Adriányi 2001 [1975]: 376.

⁷⁸ Gergely 1982: 275.

⁷⁹ Minderről részletesebben: Ciampani 2017.

- Ijjas Antal 1941: A jelenkor egyháztörténete. Az egyházi főhatalom fénykora. (A keresztény egyház története. VIII. Szerk. Bangha Béla – Ijjas Antal.) Pázmány Péter Irodalmi Társaság, Budapest.
- Jászay Magda 2000: Párhuzamok és kereszteződések. A magyar-olasz kapcsolatok történetéből. Ciceró, Budapest.
- Kazaly Imre 1881: Az egyetemes egyháztörténelem kézikönyve. III: A keresztény új-kor. Nyom. Serédy G. Siketn. Iparint. Könyvnyomdájában, Vác.
- Madarász Imre 2013: Romantikus Risorgimento. Olaszország alapító mítoszai. Hungarovox, Budapest.
- Meszlényi Antal 1941: Az egyház a forradalmak korában. (A keresztény egyház története. VII/2. Szerk. Bangha Béla–Ijjas Antal.) Pázmány Péter Irodalmi Társaság, Budapest.
- Pete László 2008: „Várjuk a fecskéket, de talán télen jönnek meg...” Garibaldi-várás Magyarországon az 1860-as években. *Italianistica Debreceniensis* (15.) 1. 31–43.
- Pete László 2018: Itáliától Olaszországig. A Risorgimento és az olasz egyesítés. Gondolat, Budapest.
- Pete, László 2021: L'écho de la bataille de Mentana en Hongrie. In: Delpu, Pierre-Marie – Hérisson, Arthur – Robert Vincent (dir.): Médias, politique et révolution en 1867. Les échos européens de la bataille de Mentana. (Les Méditerranées 16.) Classiques Garnier, Paris, 183–193.
- Rapaics Raymund 1889: Egyetemes egyháztörténelem. III: Új-kor. Eger, Érsek-Lyceumi Könyvnyomda, 1889.
- Sárközy Péter 2011: Az olasz Risorgimento harcai a XIX. századi magyar irodalomban. *Hitel* (24.) 10. 107–118.
- Simor János 1870: Magyarország hercegprimásának, esztergomi érseknek főpásztori levele az apostoli szentszék ellen elkövetett merény legújabb alkalmából. Kiadta a Magyar Állam szerkesztője, Pest.
- „Sulyok Gábor” [Schlegel Péter] 1868: A római kérdés. Azaz: mit kell minden katolikusként tudni és tenni IX. Pius pápa ügyében? Nyomtatott Kocsis Sándor által, Pest.
- Szekfű Gyula 1920: Három nemzedék. Egy hanyatló kor története. Élet, Budapest.